

НАПРЯМИ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Ірина ГУДИМ, завідувач лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук

Анотація. У статті розкрито особливості сенсорного розвитку дошкільників з порушеннями зору та напрями їх сенсорної інтеграції. Уточнено поняття «сенсорна інтеграція» дітей з глибокими порушеннями зору. Представлено дидактичні ігри та вправи для стимуляції сенсорного розвитку дошкільника.

Ключові слова: сенсорна інтеграція, стимуляція сенсорного розвитку, перцепція, дошкільники з порушеннями зору.

НАПРАВЛЕННЯ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДОШКОЛЬНИКІВ С НАРУШЕННЯМИ ЗРЕННЯ

Анотація. В статті розкриваються особливості сенсорного розвитку дошкільників с порушеннями зрення, напрями їх сенсорної інтеграції. Уточнюються поняття «сенсорная інтеграція» дітей с порушеннями зрення. Представлені дидактические ігри и упражнения для стимуляції сенсорного розвитку дошкільників.

Ключевые слова: сенсорная інтеграція, стимуляція сенсорного розвитку, перцепція, дошкільники с порушеннями зрення.

THE DIRECTIONS SENSORY INTEGRATION OF PRESCHOOLERS WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Summary. The article is devoted to the peculiarities of sensory development of preschoolers with visual impairments, the directions their sensory integration. The notion «sensory integration» of children with deep visual impairments is defined more exactly. The didactic games and exercises for stimulation of sensory development of preschoolers are represented.

Key words: sensory integration, stimulation of sensory development, perception, preschoolers with visual impairments.

Сенсорний розвиток дитини (від лат. *sensus* – відчуття) охоплює процеси сприймання навколишнього світу всіма органами чуттів і формування уявлень про зовнішні властивості та якості предметів, зокрема: форму, колір, величину, положення у просторі, запах, смак, фактуру тощо. Сенсорний розвиток передбачає формування в дитини уявлень про предмети, об'єкти та явища навколишнього світу, що формуються на основі комплексу ознак предметів чи явищ, сприйнятих органами чуттів. *Уявлення* – чуттєвий образ явища чи предмета, який був сприйнятий раніше. Маючи уявлення про предмет чи явище людина здатна описати його, навіть коли він безпосередньо не сприймається.

Зі сприймання предметів і явищ оточуючого світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання (запам'ятовування, мислення, уява) будуються на основі образів сприймання. Отже, сенсорний розвиток закладає фундамент загального розумового розвитку дитини. Успішність розумового, фізичного, естетичного розвитку дитини значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку, від того, наскільки добре дитина сприймає навколишній світ.

В нормі дитина народжується з органами чуттів функціонально готовими до сприймання. Так, дослідження нейрофізіолога Д. Айрес, спрямовані на вивчення реакцій дітей на різноманітні сенсорні стиму-

ляції виявили, що основними й базовими системами відчуттів є дотикові, пропріоцептивні та вестибулярні, які відіграють головну роль у розвитку дитини. За висновком дослідника, ці системи відчуттів готові до функціонування ще до народження [5, 27 – 46]. Однак, це лише передумови для сприймання навколишнього світу. Повноцінний сенсорний розвиток здійснюється лише в процесі сенсорного виховання, тобто за умови якщо у дитини цілеспрямовано формуються сталонні уявлення про колір, форму, розмір, про ознаки і якості різних предметів і матеріалів, їх положення у просторі, розвиваються всі види сприймання, які також і закладають основи розумової діяльності. Для правильного функціонування ЦНС необхідне палезне надходження інформації від органів чуттів. Надлишок імпульсів, а також їх нестача призводять до різноманітних порушень.

Унаслідок складного зорового порушення страждає вся система чуттєвого пізнання, що водночас затримує формування мисленневих операцій, викликає недоліки мовленнєвого розвитку, ускладнює формування предметно-практичних навичок та ігрової діяльності, викликає труднощі встановлення контакту з дорослими, різко знижує мотивацію до пізнавальної діяльності.

Значне зниження зору істотно обмежує природну стимуляцію зорової системи, внаслідок чого дитина з

порушеним зором не в змозі отримати такий самий сенсорно-перцептивний досвід як нормальнозорова. Діти зі зпийженим зором знаходяться в умовах психофізіологічного збідніння зорового простору. За таких обставин генетичні передумови розвитку сприймання втрачають свою силу. Обмеження зорового досвіду гальмує дозрівання зв'язків у нейрональних структурах, що негативно впливає на розвиток сприймання. (Л. Григорьєва) [1]. Крім того, визначальної ролі у сенсорному розвитку набуває власна активність дитини (О. Запорожець), яка в умовах зорової депривації значно знижена.

Л. Дружиніна, вивчаючи особливості зорових уявлень про предметний світ у дошкільнят з порушеннями зору, виявила такі характерні особливості: діти не називають геометричну форму, а позначають її предметом; у них виникають труднощі в знаходженні пари до предмета за кольором і розміром, розрізненні круглої та овальної форми; відмічається зниження зорового аналізу форми предметів, труднощі словесного позначення кольорів та їх відтінків тощо. Визначаючи вміння розрізнення величини предметів дітей з косоокістю і амбліопією, було виявлено їх орієнтування не на розмір, а на місце розташування. Діти з порушеним зором довше ніж їх однолітки з нормальним зором обстежували предмети, їх дії були невпевненими, вони постійно потребували допомоги дорослого. У розрізненні предметів за кольором, труднощі виникали у виявленні насиченості кольору, розподілі кольорів за світлістю та відтінками [2].

Діти з порушеннями зору так само як і їх нормальнозорі однолітки називають предмети за описом (загадки), однак в описі предметів (самостійне загадування загадок) діти з нормальним зором швидше і більш різнобічно описували предмети, тоді, як діти з порушеним зором змогли описати предмет лише за однією-двома ознаками, внаслідок звуження зорового сприймання й монокулярного характеру зору.

Слабозорим дітям тяжко визнавати заштриховані зображення, навіть прості й добре знайомі предмети. Відмічається ускладненість цілісного сприймання складних сюжетних малюнків з багатьма предметами, внаслідок невміння зосереджувати увагу на об'єкті та порушенні слідкуючих рухів очей.

У сприйманні форми предметів дітям простіше вдається визнавати круглу та квадратну форми, важче прямокутну та овальну, і найскладніше – трикутну. Труднощі зорового визнавання, виділення та співвіднесення форми об'ємних предметів пояснюється несприйнятливістю монокулярним зором (при косоокості та амбліопії) об'ємних предметів.

В нормі сенсорно-перцептивна діяльність завершує своє формування в дошкільному віці. Дослідження Л. Григорьєвої показують, що у слабозорих та дітей з частково порушеним зором сенсорно-перцептивна діяльність виявляється незрілою і в молодшому шкільному віці. Поступове удосконалення сенсорно-

перцептивних процесів, зорових уявлень і наочно-образного мислення в слабозорих учнів школи автор пов'язує з веденням зорової роботи в навчальну і позакласну діяльність [1].

Отже, з'ясовано наступні особливості сенсомоторного розвитку дітей з порушеним зором: ускладнене формування предметного сприймання; недорозвиток предметної діяльності, порушення просторового орієнтування та мобільності, загальний недорозвиток моторики; перівномірність розвитку окремих видів сенсорно-перцептивної діяльності, зокрема краще розвивається слухове сприймання порівняно з дотиковим. Більшість із анкетованих батьків дошкільників з порушеннями зору, які відвідують дошкільні заклади, не проводять спеціальної роботи з сенсорного розвитку з дітьми вдома, що призводить до переважання у дітей моносенсорного способу сприймання, несформованості системи сенсорних еталонів для аналізу, синтезу й систематизації ознак предметів та явищ навколишнього світу. Рання корекційна допомога, здійснювана батьками, дає можливість дітям з порушеним зором в подальшому успішно опанувати знання, вміння й навички, значно полегшує сприймання та пізнання навколишньої дійсності.

Для дитини раннього віку чуттєвий досвід дуже важливий. Ознайомлення з властивостями та якістьми предметів є визначальним для формування уявлень про навколишній світ, яким вона оперуватиме в подальшому. Нагромадження чуттєвого досвіду з різних джерел сприймання – це та основа, яка пришвидшує розвиток процесів мислення, мовлення, загострює увагу, збагачує інтелектуальні почуття, фантазію дітей.

На кожному етапі дошкільного дитинства завдання і зміст сенсорного виховання конкретизують його загальну мету. Останні наукові дані свідчать про можливість формування у дітей перших років життя тонких диференційованих предметів різної форми, розміру, кольорів та їх відтінків. Від семи тижнів, дитина з нормальним зором здатна стежити за предметами, що переміщуються, розрізняти кольори. Тримісячні діти вже розрізняють об'ємні форми (прямокутник, трикутник, куб, куло тощо). Щоб використати всі природні можливості дитини, треба якомога раніше починати сенсорне виховання.

В останніх зарубіжних наукових дослідженнях розвитку дітей з психофізичними порушеннями (Alison D. Crocker, Virginia E. Bishop, Sandy Niemann, Mary Crow, Joseph Cutter) широко використовують термін «сенсорна інтеграція», під яким розуміють здатність сприймати інформацію за допомогою органів чуттів, поєднувати цю інформацію з іншими відомостями, що зберігаються в пам'яті та фізично діяти відповідно до одержаної інформації.

Основним засобом сенсорної інтеграції для дитини з порушеннями психофізичного розвитку є сенсорна

стимуляція у формі навчальних вправ та дидактичних ігор, під час яких активізуються різноманітні відчуття: дотикові, пропріорецептивні (система глибинного м'язового відчуття), вестибулярні, смакові, нюхові, слухові, зорові як ізольовано, так і в поєднанні. Робиться це відповідно до перцептивних потреб і можливостей дитини, за допомогою всіх засобів, які не викликають почуття дискомфорту.

Збудження перцептивних відчуттів можуть проявлятися надчутливістю, дуже малою чутливістю чи сенсоризмами. Часто проявом збудження перцептивних подразників є стереотипні рухи, автостимуляція і автоагресія (погойдування, ритмічне підскакування, рухи головою, вкладання пальців у рот, постукування пальцями по предмету). Їх поява зумовлена потребою дитини у сенсорній стимуляції, або ж вони є наслідком перцептивного збудження на нейрофізіологічному рівні (сенсоризм).

Сенсорна інтеграція дітей з глибокими порушеннями зору має відбуватися шляхом збагачення та поглиблення змісту сенсорного виховання спираючись на фактичний рівень сенсорного розвитку малюка. Починаючи з раннього віку в дітей формуються навички орієнтування в предметному просторі: ознайомлення з кольором, формою, розміром предметів, удосконалення звукового аналізу мовлення, розвиток музичного слуху, розвиток м'язових відчуттів.

Також передбачено поєднання навчання сенсорних дій з різними видами змістової діяльності дитини, що забезпечує поглиблення та конкретизацію педагогічних впливів, дає змогу уникнути формалізації уявлень, що особливо важливо для дитини зі зниженим зором. У різних видах діяльності дитина орієнтується на властивості та якості предметів, враховуючи їх значення у вирішенні важливих життєвих завдань, що їй потребує з'ясування сигнального значення сприйнятих властивостей і якостей предметів.

Для розвитку різних видів чутливості у дітей з порушеннями зору необхідно створити спеціальне предметно-просторове розвиваюче середовище, в якому будуть зібрані основні перцептивні стимули з якими дитина зустрічатиметься найчастіше спочатку в малому, домашньому просторі, далі цей простір треба розширювати, вводячи до нього нові стимули та рухові дії, опанування яких необхідне дитині. Не повинно бути матеріалів які б налякали дитину чи були б їй неприємні, потрібно дбати про позитивний емоційний фон розвиваючого середовища.

Прикладом такого розвиваючого середовища можуть бути кабінети сенсорної інтеграції, чи так звані «сенсорні кімнати», які функціонують у більшості спеціальних дошкільних закладах для дітей з порушеннями зору. Ці кімнати мають типові обладнання для стимулювання систем відчуттів: гойдалки, гамаки, «сухі» басейни, наповнені кульками, наповнені водою матраци, наповнені грубоподрібненим пінопластом

м'ячі, різнокольорові освітлювачі, озвучені іграшки, камертони, інше обладнання.

Основні аспекти діяльності кімнат сенсорної інтеграції у наступному:

- суть терапії має полягати в застосуванні базових чинників впливу, що означає просте стимулювання основних відчуттів. Іноді, згідно з результатами діагностики, це робиться з метою подразнення конкретних рецепторних систем;

- важливо уникати порушення протипоказань, які визначаються під час ретельного обстеження дитини;

- поєднання (одночасно або у відповідно підібраній послідовності) стимуляції різних систем;

- стимуляція поєднується з відповідною ситуацією, корисно використовувати одну й ту саму стимуляцію в різних ситуаціях;

- важливо домогтися високої мотивації у дитини і зберегти її. Водночас, треба підтримувати певний рівень зосередженості і не допускати надмірного збудження дитини.

Для дитини з порушеннями зору чи не найважливішим завданням сенсорного виховання є переорієнтування її з недосконалою зору на повноцінне використання збережених органів чуття. Дитину з тяжкими прогресуючими захворюваннями зору важливо вчасно і правильно переорієнтувати на дотикове сприймання. Зауважимо, що навіть у нормі людина в повсякденних справах спирається не на зір, а на дотик. Розміття повноцінних уявлень про навколишній світ у дитини не може сформуватися без тактильно-рухового сприймання, оскільки саме цей синтез відчуттів є основоположним для чуттєвого сприймання у дитини з порушенням зором.

Так, дотикове (тактильне) сприймання для слабозорої, і особливо для незрячої дитини, найчастіше виступає у ролі провідного рецептора. Інформація засвоєна тактильно є відображенням цілого комплексу якостей об'єктів, які сприймаються доторканням. Відчуття тиску, температури, характеру поверхні дають змогу розпізнати величину, пружність, щільність, гладкість-шорсткість, тепло чи холод. Через тактильно-рухове сприймання формуються перші уявлення про форму, розмір предметів, просторове розташування, якості матеріалів. Тактильне сприймання відіграє ключову роль у виконанні різноманітних дій, здебільшого, при виконанні звичних побутових чи професійних дій, що часто повторюються, провідним контролюючим аналізатором, навіть у зрячих осіб, виступають саме тактильно-рухові відчуття, а не зорові. Це так звані «автоматизовані» дії.

Для розвитку тактильно-рухового сприймання використовуються такі види діяльності: ліплення з глини, пластиліну, тіста, аплікація з різних матеріалів (папір різної фактури, природні матеріали, тканина), аплікаційне ліплення (заповнення рельєфного малюнка пластиліном), конструювання з паперу, ма-

краме, складання конструкторів, мозаїки, сортування дрібних предметів, пальчикова гімнастика, самомасаж рук. Використання такої практичної діяльності на навчальних заняттях у дошкільному закладі допоможе знизити інтелектуальне напруження у дітей.

Тактильну чутливість рук підвищують масажем, стимулюванням аплікаторами Ляпко, масажними м'ячиками. Різні за формою, пружністю та фактурою поверхні м'ячів забезпечують широкий спектр різноманітних відчуттів. Так, доцільно насипати різні кульки, м'ячики, горох, квасолу, горішки в невелику миску й пропонувати дітям занурювати туди ручки, щоб відшукати якийсь предмет. Такі вправи збагачують тактильні відчуття.

За аналогією можна виготовити сенсорні килимки. Такий килимок виготовляється зі шматка цупкої тканини на яку кріпляться зйомні деталі, що зображують будь-який сюжет (ліс, садок, кімнату). Всі деталі кріпляться до основної папелі з допомогою ґудзиків, гачків, різних застібок, липучок. Деталі мають бути різні за кольором, формою, розміром та фактурою матеріалу. Складаючи сюжетні композиції на панно із запропонованих деталей, діти ознайомлюються із різноманітними тактильними відчуттями, одночасно пізнаючи якість різних матеріалів, вправляючись у моделюванні просторових відношень за інструкцією дорослого, а згодом і за власним задумом [3].

Корисними для тактильних відчуттів будуть ігри з водою різної температури, дрібними камінчиками, сухим піском (теплим і холодним); обмацування предметів з різноманітною поверхнею з відкритими чи закритими очима; навчання спеціальним обстежувальним рухам (погладження, розминання, постукування, стискання).

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТАКТИЛЬНО-РУХОВИХ ВІДЧУТТІВ

Гра «Чарівний мішечок». Розвиваємо вміння знаходити на дотик необхідний об'ємний предмет. У мішечок можна покласти парні предмети, які відрізняються однією ознакою (2 кульки – велика й мала, 2 палички – товста й тонка). Потрібно на дотик визначити предмет і назвати його ознаки, вказати з чого зроблений предмет (скло, метал, дерево, пластмаса, гума, тканина).

Гра «Впіймай мишку» – м'якою іграшкою (мишкою) торкатися різних частин тіла дитини, а дитина з закритими очима визначає, де іграшка.

Гра «Впізнай предмет». На столі розкладають різні об'ємні іграшки або невеликі предмети (брязкальце, м'ячик, кубик, гребінець, зубна щітка тощо) та накривають зверху тонкою, але щільною і непрозорою тканиною. Дитині пропонують через тканину на дотик визначити предмети і назвати їх.

Гра «Знайди пару» – два комплекти карток з різною поверхнею, обклеєних фактурним картоном, тка-

ниною чи фольгою. Дитина шукає на дотик пару до запропонованої картки.

Гра «Тактильні мішечки» – мішечки з однакової тканини наповнені горохом, квасолею, гречкою, монетами, ґудзиками. Дитині потрібно впізнати що в мішечку, розкласти за розміром наповнювача.

РОЗВИТОК МОТОРИКИ І ГРАФОМОТОРИКИ

Зниження загального рівня активності у дитини з порушеним зором негативно впливає на розвиток моторної координації. Водночас саме в русі дитина отримує знання про якість предметів та явищ, дотиково обстежуючи їх.

Удосконаленню координації рухів сприяють різноманітні ігри та вправи з м'ячем. Розвитку дрібної моторики та м'язового тонуру руки сприяє малювання (штрихування в різних напрямках з різною силою натиску, розмальовки, обведення контуру, малювання за опорними точками, домальовування), ліплення. Нормалізувати тонус також допомагають ігри з гарячою та холодною водою, масажними колючими м'ячами, а також пальчикова гімнастика. Пальчикові ігри виконують разом з дитиною в повільному темпі і повторюють кілька разів.

Також корисні вправи спрямовані на сортування (намистинки, квасоля, горох, кукурудза), змотування ниток та робота з мозаїкою. Проявивши трохи фантазії, виготовити самостійно, або придбати у магазині різноманітні цікаві для дитини шнурівки, та тренувати її у застібанні ґудзиків, гачків, зав'язуванні стрічок, складанні мозаїки і конструктору.

Такі ігри та вправи легко виконувати вдома, адже можна використовувати будь який підручний матеріал: намистинки, камінці, ґудзики, квасолу, горіхи, нитки тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьев Л. П. Концепция диагностики аномально-го развития детей с сенсорными нарушениями / Л. П. Григорьева // Дефектология. – 1996. – № 3 – С. 22 – 28.
2. Дружинина Л. А. Коррекционная работа в детском саду для детей с нарушением зрения : Методическое пособие / Л. А. Дружинина. – М. : Экзамен, 2006. – 159 с.
3. Игры и игрушки для незрячего ребенка / Методическое пособие. – Харьков : Крок, 2007. – 64 с.
4. Солнцева Л. И. Развитие компенсаторных процессов у слепых детей дошкольного возраста / М. : Педагогика, 1980. – 192 с.
5. A u r e s A. Jean Sensory Integration and the Child : 25th Anniversary Edition. – Los Angeles : Western Psychological Services, 2005. – 213 p.